Polák, Josef

Tematický akční rádius Selských písní J.V. Sládka

In: *Na křižovatce umění : sborník k poctě šedesátin prof. dr. Artura Závodského, DrSc.* Burian, Jaroslav (editor). Vyd. 1. Brno: Universita J.E. Purkyně, 1973, pp. 457-470

Stable URL (handle): https://hdl.handle.net/11222.digilib/120950
Access Date: 16. 02. 2024
Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

MUNI ARTS Masarykova univerzita Filozofická fakulta

Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University
digilib.phil.muni.cz

JOSEF POLÁK

TEMATICKÝ AKČNÍ RÁDIUS SELSKÝCH PÍSNÍ J. V. SLÁDKA

1

Selské písně J. V. Sládka spadají do písňové tvůrčí etapy, reprezentované především knihou Sluncem a stínem (1887), ale také v blízkost tvorby dětské a ohlasové.

Přes toto žánrové a tematické sousedství nepodlehl Sládek pokušení koncipovat „selské písně" jako ohlasy.

Žánr písně „rolnické" nebo „selské" (tj. společenské písně nebo básně, která by se mohla stát společenskou nebo zlidovělou) se vyskytoval dávno a sahal svými kořeny do doby obrozenské.[1]

Tento žánr měl tedy svoji tradici, v níž se opakovaly běžné obrazy venkovského života „procul negotiis", častá klišé a stereotypy, přičemž přírodní líčení a popisy postrádaly originální koncepci a přiblížení konkrétnímu, soudobému životu.

J. V. Sládek tuto tradici svým způsobem překonal a dovršil cyklem umělecké úrovně, který měl reprezentovat českého rolníka, jeho práci, city, občanský postoj.

Na své tvůrčí cestě usiloval Sládek o zjednodušení struktury svých sbírek. První jeho básnická kniha byla přetížena a přeplněna problémy a rozpory. Teprve pozdější sbírky jsou vyrovnanější. Autor spěl za organickou jednotou, která by měla svůj řád, a tím se odlišoval od Jaroslava Vrchlického, jehož překotná tvorba nutila chrlit sbírky básní bez valné kompoziční organizace, podobající se mnohdy skladišti veršů vytvořených v jisté etapě.

Sládek se snažil vymezovat náplň sbírek určitými tématy nebo žánry (např. „písně", „skřivánčí písně", „znělky"), ale tu zase vyvstávalo nebezpečí snadnosti, bezproblémovosti a jednolitosti až nezajímavé. Vždycky se jistá část tvorby (pod tlakem skutečnosti vnější i vnitřní) do sbírky nevešla, překračovala ji, proto autor připojoval „dodatky". (Např. „Jiné písně" do Starosvětských písniček.)[2]

---

[1] Jan Theobald Held (1770—1851) vydal pod pseudonymem Jan Orebský Šestero selských písní od L. A. Šnaidra.

[2] J. Brabec, *Poezie na předělu doby.* Vývojové tendence české poezie osmdesátých let a na počátku let devadesátých XIX. století. Praha 1964, str. 60. Brabec srovnává pojetí rolníka u J. V. Sládka, Svatopluka Čecha atd.

Také „selské písně" mají svůj přídavek, totiž „české znělky". Obě části sbírečky se odlišují žánrem, strukturou a do značné míry i tématem.

Jádro „selských písní" není totiž plně politické. Sládek zřejmě nechtěl lyrickou píseň spojovat s politickou tendencí přímo, ale zároveň nechtěl političnost z představy rolníka vyloučit. Proto zvolil pro politično útvar znělky a připojil oddíl druhý.

Vlastní „selské písně" jsou spíše lyrikou přírodní a popisnou, místy stavovskou, kdežto „české znělky" lyrikou občanskou a politickou, deklarativně programovou.

V první části sbírky je lyrickým hrdinou rolník, ve druhé se tento hrdina až na výjimky vytrácí, aby na jeho místo nastoupilo kolektivní „my", které mělo značit „hlas národa".

Do „selských písní" pronikla též sociální problematika, do „českých znělek" nikoliv.

Podobně jako jeho učitel Jan Neruda sledoval i Sládek pozorně sociální otázky.

Když v souvislosti se zostřující se sociální krizí vznikla česká sociálně demokratická strana dělnická (1878) a Sládek začal zobrazovat postavy chudých a odstrčených, soustřeďoval se na neradostný život lidí, kteří svou prací připravují radost jiným (Točič a Hračkář ve Světlé stopě, 1881).

V básních Hračkář nebo Kyklop (text vyšel ve sbírce Na prahu ráje, 1883) můžeme pozorovat snahu po monumentalizaci těchto sociálních hrdinů.

Pak došlo k ústupu dělnické a sociální tematiky v knihách Ze života (1884) a Sluncem a stínem (1887), zrak básníkův se obrátil k novému hrdinovi, k rolníkovi.

Po dělnících se v osmdesátých letech, jakmile se objevily příznaky krize v zemědělství, organizovali také rolníci.

Rolnické hnutí se začalo vytvářet v jižních Čechách, v Písku; na sjezdu v Praze dne 16. května 1889 byla založena Selská jednota pro království České, která od podzimu téhož roku vydávala Selské noviny za redakce Alfonse Šťastného z Padařova (1831—1913), jihočeského myslitele, dočasného nástupce Barákova v redakci Svobody. Když byla Selská jednota rozpuštěna, vydával Šťastný Selské noviny svým nákladem.

Sládek měl dobré styky s Jihočechy prostřednictvím svého prvního tchána Aloise Nedvídka, stoupence hnutí; byl jím zřejmě ovlivňován. (Nasvědčuje tomu i dedikace „Svému druhému otci panu Aloisu Nedvídkovi, dlouholetému starostovi okresu Počáteckého J. S.".)

Také Holečkovi Naši (začali vycházet r. 1898) nepochybně souviseli s politickou, myslitelskou a novinářskou činností Alfonse Šťastného.

Pod dojmem vzrušujících dělnických prvomájových manifestací v letech devadesátých napsal Sládek svoji Májovou a Horníka — obě básně vyšly ve sbírce V zimním slunci (1897).

Podobné střídání námětů selských a dělnických dá se konstatovat i u Fr. Ad. Šuberta, který po dramatu selském (Jan Výrava, 1886) vydává drama hornické (Drama čtyř chudých stěn, 1892), inspirované pravděpodobně příbramskou důlní katastrofou v r. 1892.

Konečnou Sládkovou sociální orientaci, pokud se dá vyčíst z poslední jeho sbírky (Léthe a jiné básně ve Dvou knihách veršů, 1909), lze charakterizovat jako směs názorů křesťanských a socialistických.[3]

[3] J. Polák, *J. V. Sládek jako básník sociální.* SV 3, 1948—1949, str. 226—227 a 154 až 160. — J. B. Čapek, *Sociální motivy v poezii Sládkově.* Doba 1, 1945—1947, str. 35—38.

Pramínek Selských písní dlužno spatřovat v Písni oráčově ve sbírce Sluncem a stínem (1887) a v nadšené chvále Julia Zeyera, který u tohoto textu a u celé knihy zdůraznil českost a originalitu Sládkovu, založenou na prostotě a velikosti.[4]

Dne 13. října 1889 napsal Sládek Zeyerovi do Francie, že „oráč" ze sbírky Sluncem a stínem mu nedal spát a že napsal „cyklus takových selských písní".[5]

24. října sdělil Sládek Zeyerovi o své sbírce: „Jen ty znělky tam mají trochu časové ceny. O první část, Selské písně, se u Tebe bojím. Je to místy velmi drsné a nepatří do umění."[6]

Památné vysoké ocenění Selských písní koncipoval Zeyer v Paříži v dopise ze dne 7. listopadu 1889.[7]

Za pouhých dvacet dní Sládek za tuto kritiku děkoval a sděloval, že se již tiskne druhé vydání sbírky, pro něž napsal nových 12 básní. Některá starší čísla, která se mu nelíbila, vynechal.[8]

Sbírečku vytvořil Sládek během několika dnů: „Za necelé tři dny, od 5. do 7. října 1889, vzniklo úhrnem 29 básní, to jest 27 písní a 2 znělky, což, rozhojněno později ještě o 12 znělek, vyšlo ještě téhož roku u Otty s titulem Selské písně a České znělky."[9]

Cesta od Písně oráčovy k Selským písním nebyla poznamenána jenom přízní Zeyerovou, ale celou dobovou atmosférou a vzrůstajícím ohlasem rolnického hnutí. Kromě toho do poloviny osmdesátých let spadalo 60. výročí vynálezu ruchadla bratranci Františkem a Václavem Veverkovými. (V r. 1883 byl oběma vynálezcům odhalen v Pardubicích pomník.)

Za rostoucího germanizačního tlaku a v době zjevné krize měšťanstva objevovala česká beletrie nového hrdinu, rolníka, nezávislého na německých zaměstnavatelích a držícího po staletí rodnou půdu. Proto v něm spatřovala záruku, že národnostní hranici bude bránit a nepřipustí, aby byla ještě více posunována do nitra vlasti.

Takové pojetí vyplývalo z Jiráskových Psohlavců (knižně r. 1886, časopisecky v letech 1884—1885), líčících skutečné bojovníky a hrdiny selského původu. Jejich četba povznášela, dojímala a inspirovala, zejména Jaroslava Vrchlického (Selské balady, 1886), Fr. Ad. Šuberta (Jan Výrava, 1886), J. V. Sládka (Selské písně a České znělky, 1889) a Karla Kovařovice (opera Psohlavci, 1898).

Hrdinou Selských písní je oráč, osudově spjatý s půdou, na které po celý život pracuje a do níž se v koloběhu života poslušně opět vrátí jako zrno, „jež hodil na brázdu kdos".

Domovem jsou rolníkovi „velké širé rodné lány". Má smysl pro jejich krásu, neboť je nadán estetickým smyslem. Nemazlí se s přírodou, ale miluje ji. Naslouchá písni skřivánka a sám si rád při práci zazpívá. Je

---

[4] *J. V. Sládek — Julius Zeyer, Vzájemná korespondence.* Praha 1957, str. 114 (z Vodňan 10. 10. 1887).

[5] Tamtéž, str. 185.

[6] Tamtéž, str. 187.

[7] Tamtéž, str. 189—190.

[8] Tamtéž, str. 190.

[9] F. Strejček, *J. V. Sládek*, 2. vyd. 1948, str. 125.

všech živitelem. Všemi je vysáván, ale je nezničitelný, je zdrojem národní energie:

A srdce plná síly,
jak hluboká jsou studna;
krev od věků z ní pili,
a podnes nejsou u dna.

(Jak štěp u cesty polem)

Mnoho pozornosti je věnováno rodinnému životu rolníkovu, několik čísel vyznělo až mánesovsky (Stav si, stav si, vlaštovičko . . ., Jarní slunko zasvítilo, Chudý byl můj statek, Ukolébavka, Dva dětské popěvky).

Ve sbírce jsou vylíčeny hlavní fáze rolnického života a práce, nacházíme tu ukolébavku selského dítěte i „píseň smuteční" či pohřební.

Závěrečné číslo (Mezi námi) zdůraznilo sounáležitost s lidem, s jeho družností a životem „u nás na vesnici".

J. V. Sládek by byl rád představil rolníka jako nezávislého: Jsem sluha svůj, víc žádného / a všech jsem živitelem (Ba nejsem pán . . .), ale zároveň jinde ukazuje jeho závislost na pánech a na anonymním kapitálu: Ne, ta moje pole / nejsou má, — jsou cizí, / já je orám, vláčím, / někdo mi je sklízí.

Při spěšném vytváření sbírky se uplatnily zřejmě dvě tendence: Pojmout rolníka (za vlivu Jiráskových Psohlavců apod.) jako typ statečného, nepoddajného muže, zastánce a oporu národních snah, ale také jako typ rezignovaný, křesťansky pasívní, přijímající určený los z osudu rukou, dávající syny padat ve válkách za cizí zájmy (Za krále a vlast), stíhaný vystěhovalectvím (Píseň vystěhovalců), pokorně se chystající na výměnek (Dost práce již . . .) i na smrt (Je sečten dnů mých řad . . ., Co tělem, duší . . ., V lůno tvoje, sirá země . . .), takže žánr „písní smutečních" se formuje již s písněmi „selskými".

Sládek se domníval, že líčí sedláka jako muže drsného, jemuž pod hrubou halenou bije dobré a citlivé srdce (mohly zde zapůsobit dobové humánní sympatie k nižším společenským vrstvám i reminiscence ze Sládkova překladu Kalifornských povídek Breta Harta), avšak tato drsnost byla jen deklarativní (Drsny jsou mé mravy . . .) nebo relativní ve srovnání s lumírovským ideálem poetickým.

V posledně uvedené básni vložil Sládek do úst svého lyrického hrdiny tvrzení „drsná na vše strany řeč má je i smích", ale humor a smích se uplatnily až ve sbírkách ohlasových. Je vidět, že slabinou Selských písní je jistá deklarativnost a nedostatek obrazů adekvátních tematice, což je pochopitelné u autora, který sbírku načrtl ve chvatu a který již byl selskému životu dosti vzdálen.

Vlastní význam sbírky spočívá v uměleckém jádru, a tím je p í s ň o v á t v o r b a. Skutečné písně této sbírky jsou koncipovány v první osobě a líčí pocity, vztah k přírodě, půdě, rodině a světu. Zde nebyl autor příliš vázán reáliemi a mohl vyslovit i svůj subjektivní postoj, přičemž se snažil o sblížení a splynutí s lyrickým hrdinou, s tradiční postavou rolníka svého kraje. Proto se mu několikrát mohla podařit nová skladební jednota, s y n t é z a, při níž se uplatnila a u t o s t y l i z a c e v rolníka a oráče, k níž ostatně spěl svým dosavadním vývojem.

V prvním vydání sbírečky je takovou šťastnou syntézou báseň *Rodné brázdy*. Uplatnila se v ní t y p i z a c e i m o n u m e n t a l i z a c e, vysti-

hující zákonitost oráčovy práce, jeho osudové spojení s půdou. Pro tento krásný vztah k milované práci přešla píseň do kulturního dědictví, aby vyjadřovala lásku k rodné zemi a smutek z odchodu od oblíbené práce i těch lidí, kteří rolníky nejsou, žijí a smýšlejí jinak nežli Sládkův lyrický hrdina.

Navíc myšlenka a pracovní motivy nesplývají zde tak mdle jako v básni Se skřivánkem vstávám, ale každá strofa otvírá odlišný moment a motiv.

Z rozboru sbírky vysvítá, že Sládek při jejím koncipování vyšel z několika základních momentů, jimiž chtěl charakterizovat život, práci a názory rolníka i pracujícího venkovského člověka vůbec; nevytvářel po stránce žánrové jednolitou sbírku. Později si musil uvědomit, že méně se mu daří čísla popisného, narativního a deklarativního rázu, proto se snažil ze sbírky je odstranit.

Tak se písňové koncepci vymykala pohádka o ideálním selském vládci (Byl kdys Honza král), kterou Sládek přejmenoval (Honza král) a přeřadil do jiné knihy (Zvony a zvonky).

V dalším vydání sbírky Sládek odstranil epigramatický text Náš táta (podobnou myšlenku vyjádřil zdařileji ve Zvonech a zvoncích v básni Hezký dvorec).

Z písňového rytmu vybočují Hřej, zlaté slunečko a Na trávníku. Jsou to spíše deklamovánky s protipanskými ostny.

Texty Mé rodné půdy každý hon..., Tři rody u nás platí jen... a Pište si, jak chcete... připomínaly svou deklarativností spíše stavovskou žurnalistiku nežli písně.

Převážná většina textů byla psána v první osobě čísla jednotného (17 případů) nebo množného (7 případů), neboť autor chtěl charakterizovat rolnictvo jako celek a zároveň i citový a rodinný život jednotlivců. Ukázalo se, že básník je méně úspěšný v úsilí kolektivním (zde právě vznikalo nebezpečí deklarativnosti a možnost vzniku básniček jen stavovských) než individuálním.

Proto Sládek pro druhé vydání sbírky, které je umělecky cennější, vytvořil pokračování Rodných brázd, totiž básně *Z osudu rukou* a *Polní cestou*. Šlo opět o tematiku loučení a umírání, která vyhovovala elegickému postoji Sládkovu. Z obou básní, jež nepostrádají monumentality, vane moudrý smír s daným údělem. V první jde o loučení hospodářovo, ve druhé se líčí pohřební průvod za mladičkou mrtvou, nesenou v otevřené rakvi rozkvetlou jarní přírodou za hlaholu zvonů a za zpěvu pohřebních písní. Emocionalita, důstojnost a obřadnost takřka staroslovanská způsobily, že píseň Polní cestou obecně dojímá, vystihuje tragiku odchodu mladých lidí a vzbuzuje pozornost umělců i historiků.[10]

Tematika loučení, umírání i pohřbívání předurčila vznik pozdějších Písní smutečních, které fakticky souvisí se Selskými písněmi více, než by se na první pohled zdálo. Sládek, který se zabýval tematikou lidového života, poezie a tvorbou ohlasovou, použil inspirace lidovými (nebo zlidovělými) písněmi pohřebními, aby vyslovil lítost nad úmrtím Julia Zeyera a opřel se o tradiční smír se zákonitostmi života od kolébky po hrob. (Písně smuteční byly též po zevní stránce přiřazeny k 3. vydání Selských písní v roce 1901.) Předsmrtné kontemplace nebyly zatíženy bo-

[10] M. Jankovič, *J. V. Sládek*. Praha 1963, str. 52–53: „V těchto básních se důsledně uskutečňuje stavebný princip ‚složité prostoty', monumentalizujícího zobecnění, které v sobě zachovává neklidnou bohatost života. Názorná, dokonale v tomto smyslu vyvážená je kompozice básně Polní cestou..."

lestínstvím a nářkem. Také jiné texty, například Je tichá noc, měly poetickou sílu, ale nevyjadřovaly základní zákonitosti života a smrti, jako Rodné brázdy a Z osudu rukou. Tematice, žánru a funkci úměrně odpovídaly prostý styl, plastičnost a melodičnost výrazu i jednoduchá strofa, upomínající na Sládkův překlad Burnsových písní. (Písně smuteční byly pravděpodobně inspirovány sbírkou pohřebních textů buď katolické nebo protestantské provenience, ale tento pramen nebyl zatím objeven.)

Selské písně jsou zákonitým článkem vývoje a organického celku díla, kdežto u Vrchlického jsou Selské balady (1886) v poměru k celkovému charakteru tvorby jistou výjimkou, vybočením z linie. Zapůsobila tu rovněž společenská situace, vliv Nerudův (Selské balady vyšly v Poetických besedách) a Jiráskův (Psohlavci). Proto se Vrchlický soustředil na tematiku selských rebelií.[11]

Sládek zdůrazňuje přítomnost, vnitřní, citový život hrdiny-oráče. Nepřipomíná husitskou minulost a cepy, jako Vrchlický. Nesdílí přechodný radikalismus Vrchlického, spíše zastává stanovisko umírněné až protichůdné. (Ze selských bouří: Neznámý muž vynesl z hořícího statku děti. Byl za to veleben, ale když se prozradilo, že je šlechtic, lidé ho utloukli. Autor chtěl naznačit, že cení charakterové vlastnosti a přínos společnosti více nežli rodový původ a stavovskou příslušnost.)

K rozboru Selských písní bych ještě uvedl: „Poetizace hrdiny vycházela sice ze soudobé skutečnosti a ze soudobého umění, které v době počínajícího rolnického hnutí manifestačně rolníka oslavovalo a idealizovalo, avšak interpretace Sládkova byla velmi osobitá: Hrdina Selských písní nám připomíná sedláka postaveného na operní scénu, kde mu jsou přiděleny jednotlivé árie, nebo spíše operního zpěváka, sólistu, převlečeného do selského kroje. Něco operního a divadelního v nich cítíme, a není divu, — vždyť vyrostly v době, která byla tak silně poznamenána ideou Národního divadla, úsilím o zdar důstojného, velkolepého umění, a proto je rolník Sládkův monumentalizován a povýšen na symbol národní existence. Je to dědic Přemyslův a podobenec selského knížete ze Smetanovy Libuše. Je pracovitý, pevný, umělecky vnímavý a moudrý, dovedl by si sám vládnout bez cizích pánů, bez monarchů, bez válek a bez hladu a bídy, jak to Sládek jinde naznačil básněmi Král Honza a Otka Přemyslova. Rolník byl Sládkovi protikladem vojevůdce, odpůrcem válek, budovatelem mírového života."[12]

3

„České znělky" byly připsány autorovi Psohlavců. Jejich ideově politická náplň se vracela až k tematice k o l l á r o v s k é. Slávy dcera byla totiž aktualizována r. 1885 edicí Fr. Bačkovského a nesporně ovlivnila Sládkův počin formálně i ideově. Vznikla tak dvojsbírka poněkud nesourodá, spojení písňového a znělkového útvaru nebylo organické, a tak bylo vyváženo vztahy ideovými. (O vztahu ke Kollárovi svědčí např. dvojverší ze třetí ze Čtyř českých znělek sbírky Sluncem a stínem: Co

---

[11] J. M o r a v e c, *Několik dopisů Aloise Jiráska Jaroslavu Vrchlickému z let 1873 až 1885.* Česká literatura 1, 1953, str. 82—95. (Str. 9 P: „Selské balady vznikaly podle tvrzení Jaromíra Boreckého v knize J. Vrchlický od r. 1881, jak prý svědčí stopy v básníkově zápisníku." V dopise ze dne 27. 2. 1884 poukázal Jirásek na příběh, z něhož Vrchlický vytvořil báseň Hrabě Breda.) — Srov. dále A. P r a ž á k, *Vrchlický, Jirásek.* Slovesná věda 4, 1951, str. 149; V. J í l e k, *O přátelství J. V. Sládka s Aloisem Jiráskem.* Život Plzeňska 3, 1952, str. 82—85; J. M o r a v e c, *Ke vzniku definitivní podoby Selských balad.* Česká literatura 4, 1956, str. 351—354.

[12] J. P o l á k, *Sládkův Zbiroh.* Tři kapitoly o J. V. Sládkovi. Plzeň 1962, str. 29.

hluchým stádům píseň Kollárova, / ač tvoří svět, jak Duch kdys nad hlubinou?)

Základní ideje „českých znělek" zapadaly do arsenálu Národních listů, místy došlo až k veršovanému přetlumočení formou pregnantní a heslovitou, jak to podněcovala vzdorem a opozičností nabitá atmosféra doby. Vysvětlení i potvrzení podává dopis Zeyerovi ze dne 23. února 1889, v němž Sládek píše, že přestal chodit do kavárny a že kromě Národních listů noviny nečte.[13]

Sládkův objev žánru „české znělky" plnil společenskou a politickou funkci. Autor se snažil vyslovovat obecné ideály a tužby národního kolektivu včetně bolestí a sebekritiky, přesněji řečeno: vedoucí složky národní společnosti.

Sládek se tak ocitl v blízkosti tematického okruhu Nerudovy poezie, nedosáhl však jeho myšlenkové samostatnosti, patosu, svěžesti výrazu, spíše nejednou podlehl vlivu soudobé žurnalistiky a novinových žánrů, jako byl úvodník, polemika, provolání apod.

Nebylo to poprvé, kdy se Sládek vyslovil veršem o politických problémech. Pokusíme se proto o přehled cesty, kterou se ubíral k politické znělce.

Politická lyrika je zastoupena již v první Sládkově sbírce (Jest malá moje otčina, Neuměl bych zapomenout), ale není vyjadřována znělkou.

Není snad náhodné, že předehra k „českým znělkám" spadá do doby Sládkova působení v Národních listech (1870—1875) a do let bezprostředně následujících: Jde o tři „Znělky" třetího oddílu (vlastenecké lyriky) Jisker na moři (Jste, Čechy mé; Dnes ještě nenapsáno; Je ten náš lid).

Také sbírka sonetů Na prahu ráje (1883) má „české znělky" (zatím bez tohoto označení), a to v oddíle třetím (např. Lipany, Bílá hora, Lid).

V knize Sluncem a stínem (1887) je žánr Sládkem vynalezený nazván již konečným termínem: Čtyři české znělky.

Do dvou let — za mocného rozmachu vlastenecké lyriky — rozšířil se žánr „české znělky" a vytříbil se v cyklus, připojený k písním rolníka. Autor jím chce mluvit za národní kolektiv, za jeho požadavky národní svobody a volnosti, ale také jej usiluje vybízet k práci, mužnosti, statečnosti, k spoléhání na vlastní síly a odsuzovat jeho mdlobu i otročení. Jde zhruba o všeobecnou lyriku politickou, vlasteneckou a reflexívní, jakou pěstoval Svatopluk Čech.

České znělky mají ráz deklarativní, básnické obrazy jsou zde vzácností. Výjimku tvoří především znělka XII (To bylo v horách) s postavou rolníka, který znovu navezl na horské políčko ornici, předtím smetenou vichřicí.

Místy zabředl Sládek do všeobecnosti a fráze, např. ve znělce XI (Ó vzchopte se!). Zato některá čísla vystihují situaci malého národa uprostřed Evropy, např. znělka VII (My chceme žít . . .).

Proti dřívější znělce čtyřslokové spojil Sládek obě trojverší, takže sonety Českých znělek mají formu trojstrofovou, což odpovídalo jejich myšlenkové stavbě (možnost gradace, kontrastů a point) i usnadňovalo pochopení textů při přednesu.

---

[13] *Sládek — Zeyer, Vzájemná korespondence.* Praha 1957, str. 172.

Rostoucí národní uvědomění a národněosvobozenské požadavky na straně jedné a zvyšující se tlak z vládních míst na straně druhé vyvolaly nápadný rozmach politické poezie protestní, povzbudivé a kritické ve druhé polovině osmdesátých let, proto navrhuji klást do této doby (do roku 1887) periodizační mezník a tím sjednotit dosavadní nejednotnou periodizaci druhé poloviny 19. století.

Konkrétní příčiny tohoto jevu osvětluje ve své sládkovské monografii Ferdinand Strejček (který však o periodizačním předělu neuvažuje):

V srpnu 1887 vyšel totiž Gautschův regulativ, kterým se rušilo mnoho českých středních škol. To vzbudilo v Čechách velké jitření. V říjnu 1887 hlasovalo deset poslanců českých proti prozatímnímu rozpočtu a v Praze bylo v listopadu vydáno v klubu strany svobodomyslné, k níž se hlásili i Svatopluk Čech i Josef Sládek, překvapující heslo jít do opozice proti vládě hraběte Taaffa.[14]

Není tedy náhodné, že Svatopluk Čech vydává r. 1887 Jitřní písně a r. 1888 Nové písně (obě sbírky vyšly v Nerudových Poetických besedách).

Proti Gautschově germanizační politice vyzvedl J. V. Sládek spolehlivého obránce mateřštiny a vlasti, pracujícího rolníka, který cizáckému tlaku odolává, opíraje se o svou půdu. Selské písně a České znělky jsou prodchnuty nadějí a vírou v dobrou budoucnost lidu, který se spoléhá jenom na své mozoly.

Stejná protigautschovská tendence je východiskem tří Sládkových sbírek pro děti a mládež, které rovněž spadají pod akční rádius Selských písní a Českých znělek. Jimi autor účinně zasáhl do estetického, vlasteneckého i politického myšlení mladých a nejmladších generací a pozvedl žánr dětské a mládežnické poezie na vyšší kvalitativní stupeň.

Americký pobyt mocně v Sládkovi posílil vztah k vlasti i k rodišti a k rodnému kraji. Tento impuls nevyzněl jednorázově, vrací se do díla několika různě modifikovanými vlnami, projevuje se různými způsoby a žánry. Proto je pro Sládka příznačná nejen poezie obecně vlastenecká, ale přímo i poezie domova, přimykající se k rodnému kraji, k jeho tradicím, písním i ke vzpomínkám na dětství. Tato tematika ovládla sbírku Na prahu ráje (1883) i tvorbu dětskou a ohlasovou a přinesla optimističtější vztah ke skutečnosti.

Kromě tematiky tu dále zapůsobil směr autorova pohledu: Tam, kde se Sládek nezabývá introspektivně svou osobností, elegické, pesimistické nebo tragické tóny ustupují do pozadí, jak právě dokazuje tvorba dětská, ohlasová a „rodácká".

Starosvětské písničky (1891) se přimykají k lidovému zpěvu rodného kraje: „Nejsou to věci dělané, zazvučely mi v duši jako ohlas toho, co za dob dětství slýchal jsem zpívati v našem starém Berounsku," píše autor v dedikaci prof. MUDr. Josefu Thomayerovi, datované v květnu 1891. Hlásí se k příkladu Fr. L. Čelakovského a pokouší se postihnout národní povahu českou: „Ty i já vzrostli jsme z drsného českého kmene o život krušně bojujících lidí a zachovali jsme si kus jeho srdce — a humoru!"

[14] F. Strejček, *J. V. Sládek.* 2. vyd. 1948, str. 125.

(Také v Selských písních zdůraznil Sládek „drsnost", ale neuplatnil ji při autostylizaci tak důsledně jako Bezruč ve Slezských písních.)

Na humor ohlasových sbírek mohla zapůsobit nejen nálada letních pobytů na venkově a veselé společnosti, ale i překladatelská práce, zejména přebásnění Shakespearovy veselohry Zkrocení zlé ženy (vyšla 1894), kde jsou také motivy pijácké apod., a Burnsových písniček (Výbor písní a balad vyšel r. 1892).

Jestliže J. V. Sládek na prahu devadesátých let, kdy se do umění draly nové proudy, jemu nesympatické, hledá inspiraci v lidové písni, má to své důvody: Podléhá vlivu a výzvám Františka Bartoše, reaguje tím na zvýšený germanizační tlak, na Jubilejní výstavu (oslavující panovnický rod), jako by chtěl ukázat na domácí zdravý základ, na bohatství lidového estetického cítění.

Starosvětské písničky mají lehkou písňovou dikci a jednoduchý rytmus trochejský a jambický. Jsou to převážně popěvky, týkající se škádlení, chudoby a bohatství, jednotlivých povolání, a nechybějí ani písničky pijácké. Sbírka končí vlasteneckým Starým přípitkem.

Zřejmá je spojitost (vývojová i formální) s dětskou tvorbou, např. Dudák má obdobnou strukturu jako „skřivánčí písně".

Ještě zřetelnější je souvislost se „selskými písněmi", např. v číslech Dooráno na poli, Oral v poli a Na poli, kde jde o milostný vztah čeledína a služky:

Já orám na cizím,
ty sloužíš u lidí,
jednoho našeho
stébla se nesklidí.

Většinou se však autor sociální problematice vyhýbá. (Výjimkou je Ukolébavka, převzatá ze hry Práce.) Oblíbené téma smrti je smírně pojato v básních Sen, Tráva, Až já budu v hrobě spát.

Ohlasovému charakteru se vzdalují Poutník a Tráva, v nichž básník zpěvně vzpomněl svého bloudění světem a své první choti.

Tento autobiografický a vzpomínkový charakter se výrazněji uplatnil v připojeném oddílu *Jiné písně* (22 čísel). Zde nejde o poezii ohlasovou, ale rodinnou (Tys jako nebe snivá, Své dcerušce), rozjímavou a úvahovou (Slzy), útěšnou (Těm, kteří truchlí — Jul. Zeyerovi) a o „verše do památníku," místy připomínající i různá pořekadla a přísloví (Když květy vadnou: A těm nač v pohár míchat žluč, / kdo ještě věří ve štěstí? — Ó, víc a víc je věřit uč, / a své nech klidně odkvésti!)

Opět se vedle sebe ocitly básně psané druhé choti (V mé duše hlubiny) i vzpomínky na první manželku (Já v snách tě viděl, Tak spolu jsme stáli).

Z tohoto druhého oddílu pronikla a dosud se v lidu zpívá sentimentální Až přejde den, ba ocitla se i na hřbitovních pomnících z toho důvodu, že má blízko k žánru „písní smutečních" (pohřebních). Kontrast k ní tvoří Píseň svatební.

Směska je přímým pokračováním Starosvětských písniček, proto má v původním vydání podtitul „nové starosvětské písničky" (ve Spisech básnických je vypuštěn). Je věnována „drahé památce sestry Míny" a datována v Malé Čermné u Hronova v srpnu 1891.

Titulní stránka Ottova vydání má rovněž vročení 1891, ale ve Spisech básnických je vytištěn nesprávný letopočet 1892.

Na Hronovsko se dále hlásí Kosatce (Šel jsem na pouť do Hronova), jinde se vyskytuje lokalizace do Sládkova rodného kraje: Pan lesní (Náš pan lesní zpod Bukova), Švarná selka (Mladá selka Kymličkova), Pan vrchní (Od Zbirova k Žebráku).

J. V. Sládek pobýval na letním bytě v Potštejně nad Orlicí roku 1884, 1887 a 1889 (v tomto roce se švagrem B. Frídou a se švagrovými Olgou a Annou Veselou), a tak je přirozené, že je zachycen i vztah k Potštejnu a okolí („lusky až v Brné" v písničce Nešťastný kmotr).

Původní vydání Směsky mělo navíc několik čísel, vesměs humorných, které autor nepojal do Spisů básnických (Čert a Káča, Čert a Vašek, Kozel, Kamizolka, Přání, Dvě hospody, Křepelka, Diblík, Kateřina, Hrom a housle, Žnečka, Dudy. Zato do Spisů básnických zařadil Sládek nové texty: Šotek, Žežulka, Chrpy, Hedvábný šáteček, Hle, slunko vyšlo, Holoubek). Do některých textů pronikl totiž vulgární tón, a tak se při konečné úpravě sbírky uplatnila snaha po poetizaci celku a po odstranění nepropracovaných a slabých veršů.[15]

Po zkušenostech s první ohlasovou sbírkou pokládal autor za vhodné zdůraznit ve Směsce, že není určena intelektuálnímu obecenstvu, ale že jejím posláním je potěšit prosté venkovské posluchače a čtenáře. Po Bendlově zhudebnění Skřivánčích písní Sládek dokonce doufal, že jeho ohlasové texty budou zpívány venkovským lidem (Píseň zpěvákova):

Rozleťte se po vůkolí,
našich krovů družní ptáci,
někomu snad v širém poli
ulehčíte krušnou práci.

Snad že někde s dívčích retů ...
— ale nevím, co vás čeká:
ptáčník Čas vás chytne v letu,
to však los i u člověka.

Do paláců, ach to víte,
zaletět vám nepřísluší,
jenom ať mi hlaholíte
chvilku z duše k české duši.

Sbírka Směska v podstatě opakuje tematiku Starosvětských písniček (hlavně milostnou, dále pijáckou apod.), takže umělecky nepřináší celkem nic nového. Pozoruhodný je motiv dobré selky, dobrého a špatného hospodáře (Švarná selka, Dědictví), který spojuje Směsku s Novými selskými písněmi a se Zvony a zvonky. Převažuje tematika bezkonfliktní a bezproblémová. Výjimkou (a ještě k tomu druhovou, neboť jde o drobnou epiku) je báseň Pan hrabě, což překvapuje tím spíše, že jde o text, publikovaný před více nežli 20 lety (v Květech 1869). Směska (nemá dodatek „Jiné písně") má tedy jednodušší, jednotnější a jasnější náladu lyrickou.

Nerudovo úsilí po přísné architektonice sbírek i díla nebylo vlastní J. V. Sládkovi, který měl sklon k opakování typických témat a motivů, takže mu vznikaly paralelní sbírky či dvojsbírky (Selské písně, Nové selské písně; Starosvětské písničky, Směska). Toto opakování a rozmělňo-

[15] Podle rukopisu Směsky (Muzeum JVS, Zbiroh).

vání znamenalo minus nejen tematické, ale i kompoziční. Poznamenalo také dílo Jaroslava Vrchlického jednak tematicky (Zlomky epopeje lidstva), jednak formálně (Sonety samotáře, Nové sonety samotáře, Poslední sonety samotáře).

5

Je dobře znám výrok J. V. Sládka, že si proti punktacím napíše sbírečku politických písní, avšak vedle tohoto motivu fungovaly při genezi *Českých písní* (1892) ještě impulsy další. Předznamenáním byly České znělky a veškerá politická poezie dřívější. Politicky vzrušená atmosféra byla ovlivněna žurnalistikou a politickým básnictvím. (R. 1887 vyšly Jitřní písně, r. 1888 Nové písně, r. 1889 druhé vydání Lešetínského kováře s písňovými vložkami, časopisecky byly již publikovány některé texty z příštích Zpěvů pátečních). Bez vlivu nezůstalo Sládkovo přepracovávání vlastního staršího překladu Mickiewiczova Konráda Wallenroda a přebásňování Tegnérovy Písně o Frithiofovi (motivy zrady a hrdinství). Na Sládkovu tvorbu dále zapůsobila smrt Jana Nerudy („básník mužů") a rozvoj sokolského hnutí, a to na druhou verzi Českých písní.

První vydání Českých písní mělo jen 15 čísel (nakladatel Fr. Horálek, Královské Vinohrady 1892).
Druhé vydání obsahovalo již 21 textů a Čtyři písně sokolské (Směska a České písně, u Otty 1901).
Třetí vydání ve Spisech básnických dosáhlo počtu 26 čísel (kromě Čtyř písní sokolských).[16]

Na prvním vydání Českých písní byla vytištěna dedikace „Bojovník za českou věc ve Skotsku pan John Muir přijmi věnování těchto veršů od svého přítele J. V. S.", v dalších edicích bylo toto věnování zestručněno.

Ve sbírečce převládal žánr šansóny, upomínající na ruchovské začátky Sládkovy i na příklad Bérangerův.

O punktacích samých nebylo v knížce zmínky, ale ze všech souvislostí a z historických reminiscencí na porážky a národní katastrofy (Bílá hora) mohl čtenář pochopit, že i punktace jsou takovou porážkou, že České písně jsou myšleny jako odveta, v nichž básník od elegických vzpomínek přechází k mužnému tónu i k útěše, že nejsme sami a že existuje reálná naděje v mladou generaci.

Vedle pouhé rétoriky (Hoj, vy naši páni šlechtici) najdeme v prvním vydání Českých písní přesvědčivé výzvy v rytmu deklamovánky (Nejsme sami, Tak zle není) i mohutnou apostrofu Kovář, symbolizující historii a úděl českého lidu a ukazující mu cestu do budoucna pointou „zbraně, zbraně, zbraně" (je to fakticky domyšlení znělky Lid ze sbírky Na prahu ráje), i velebnou Zdravici.

[16] 1. vydání Českých písní: Svatý kraj, Osmý listopad, Na hrobech české slávy, Ó, slunce vyjde zas, Nejsme sami, Tak zle není, Čeští hoši, Byli jsme a budem, Mladé chase, Hoj, vy naši páni šlechtici, Kovář, Bratři, dále, Zdravice, Svatý Václave, Modlitba.
2. vydání má navíc: Čtyři písně sokolské, Jak ovětralé skály, Od českých hor, Modlitba dělnická, Zas jednou svoji, Jsme k boji odsouzeni, Koleda, Píseň jarní. — Ubyla báseň Čeští hoši (Sládek ji přeřadil do sbírky Zvony a zvonky).
Ve 3. vydání přibyly: Naše země, Rufův den, Stará garda, Českým dětem.

Poprvé ve své tvorbě připomněl Sládek Husa a Žižku (Svatý kraj, Na hrobech české slávy).

Nové básně druhého vydání Českých písní kladly ochablým současníkům na srdce příklad nevzdávajících se bojovníků na Bílé hoře (Jak ovětralé skály), zesilovaly mužný, bojovný tón (Od českých hor, Zas jednou svoji, Jsme k boji odsouzeni) a zdůrazňovaly myšlenku národní svobody jednak epicky (Koleda, zde mohl zapůsobit příklad Nerudových Balad a romancí), jednak lyricky (Píseň jarní).

Třídní útlak a tužby dělnictva byly vysloveny nesmělou formou Modlitby dělnické. Autor v této fázi dovedl bojovně vyjádřit ideál národní svobody, ne však ideál sociální a třídní.

Na bojovné a mužné zvládnutí národněosvobozenské tematiky povzbudivě zapůsobilo hnutí sokolské, jemuž zde Sládek vyslovil sympatie a podporu Čtyřmi písněmi sokolskými (Na přední stráži, Kupředu!, Hoj, vzhůru, pestrý sokole!, Mužným duchem).

Velmi sugestivně a úderně vyzněla báseň Od českých hor s refrény „Teď v boj, teď v boj, teď v boj!" a „teď za otčinu v boj!". Byla to výrazná báseň programová, politická, do níž Sládek vložil své upřímné krédo v sociální vítězství českého dělnictva, i když sám neměl konkrétní představu o tom, jakým bojem a jakými cestami bude sociální spravedlnost uskutečněna, jak o tom ostatně tehdy ještě neměly potuchy masy dělnictva, které přesto v příští spravedlnost věřily a za ni bojovaly v různých akcích, manifestacích a stávkách.

Báseň Od českých hor byla původně publikována ve sborníku *V boj! Čeští spisovatelé českým dělníkům národním k 1. máji 1898.* (Uspořádal V. Hladík. V Praze. Tiskem J. Stolaře. Nákladem národně sociální strany.)

Citovaná píseň i jiné texty Českých písní se uplatnily v boji proti fašismu za hitlerovské okupace Československa. Působivost a životnost některých písní byla zvýrazněna sborovým zpracováním.

Texty, přidané do výsledné podoby sbírky, zdůrazňují myšlenku práva na vlast (Naše země), připomínají nepomstěnou zradu a nežádoucí cizovládu (Rufův den, předcházel Král Otakar v knize Ze života).

Báseň Nad rakví bojovníka mohla být inspirována pohřbem Jana Nerudy. Stará garda a Českým dětem se kladně vyrovnává s nástupem nových generací.

6

Téměř všechno, co vyšlo ze Sládkova pera po roce 1900, bylo vytvořeno v rodném Zbiroze, kam se penzionovaný profesor Sládek uchýlil do vlastní vilky.

Návratem na venkov regenerovaly se jeho síly, takže k dvěma objemným svazkům, které podávaly přehled o jeho básnické tvůrčí cestě (Spisy básnické, u Otty 1907), přibyl ještě svazek nazvaný Dvě knihy veršů, obsahující *Nové selské písně* a *Léthé a jiné básně* (1909).

V roce 1908 zemřel básníkův otec (ve věku 92 let), pocházející z Třenice. Jeho památce připsal syn sbírku Léthé. Cestou do Třenice, kam docházíval kolem polí a lesů jako penzista, vzpomínal Sládek na starý venkov, na kvetoucí obraz selství, jehož odlesk hledal ve spřízněné selské rodině

Kymličků. Proto dedikoval Nové selské písně „starému selskému rodu Kymličků v Třenici u Zbiroha".[17]

Vznik obou sbírek tedy souvisí s Třenicí a Zbirohem. V první se Sládek obracel se svými vzpomínkami do minulosti nebo idealizoval přítomnost, ve druhé hleděl kupředu s očekáváním blížícího se konce života. Proto je první sbírka bez hlubších problémů, proto také je kniha druhá vážným zamyšlením nad základními otázkami lidského bytí, společenských a sociálních vztahů a otázek.

Ferdinand Strejček napsal, že Nové selské písně připomínají obsahem spíše Starosvětské písničky nežli původní Selské písně.[18] Tento správný postřeh znamená, že Nové selské písně jsou pouhými ohlasy a nedosahují originality Selských písní. Je však třeba vidět také ostatní rysy tohoto dodatkového dílka.

Především mají Nové selské písně krásné kompoziční zarámování úvodní apostrofou, autobiograficky pravdivou (Vracím se k vám, rodná pole) a závěrečnou básní „na rozloučenou" (Píseň o staré peci připomíná někdejší teplo rodného domu i dobroty, které se v ní pekly). Obě tyto rámcové básně patří zároveň k nejcitovějším a k nejpůsobivějším číslům. Jsou to zbásněné vzpomínky i radostné pozdravy místům a věcem, důvěrně známým z dětství a mládí.

Uvnitř sbírky jsou básně o životě a milostných vztazích venkovských chlapců a dívek (jedno z čísel, V lese, je uvedeno motem z Burnse), dále o polních pracích a o přírodě.

Vsunut je cyklus V dětském koutku (6 čísel selských „dětských" písní, např. Malí ženci, Orání atd.), dále nechybí žánr „písní smutečních" (Co z prachu vzešlo, Tiché pole).

Sedlák je stále představován v opozici vůči pánům (Pole, Kupředu!), jako záštita svobody, míru a národnosti.

J. V. Sládek zde opustil svůj krásný mužný tón, k němuž se tak těžce dopracoval za vlivu Jana Nerudy, a naopak zde přijímal smírné stanovisko křesťana (Modlitba), čili vliv katolického básnictví zde zatlačil působení dávno mrtvého Nerudy.

Toho využila tehdejší politická pravice, zejména agrární, která z původních lidových pozic přešla k obhajobě kapitalismu a k ploché nacionální frázi. Pod jejím vlivem napsal Sládek pověstnou tzv. „agrární hymnu" Zelený prapor (tj. protějšek Rudého praporu). Nepřevzal v něm ovšem mechanicky program agrární strany, ale vyslovil víru v rolníka a jeho práci; vyjádřil nedůvěru technice a domněnku, že půda nezklame. Byly to sice názory konzervativní, ale básník byl ovlivněn tím, že tehdejší nezaměstnaní se vraceli na venkov k půdě, která jim vždy poskytla obživu.

Sládek byl tehdy vyzýván k spolupráci s agrárním tiskem (Cep, Rozkvět) a nedovedl žádostem nevyhovět.

Poslední ohlasová a vzpomínková sbírka J. V. Sládka nebyla pokrokem ani tematickým, ani ideovým, ani uměleckým. Soustřeďovala se na charakteristiku života a údělu selského člověka, který všechno podřizuje své práci, zachování statku a rodu. I když básník nezapomněl na nic podstat-

[17] J. Polák, *Rod, rodina a dětství J. V. Sládka.* Sborník pedagogické fakulty v Plzni, Jazyk a literatura X, 1971. Regionální studie, str. 47—70.

[18] F. Strejček, *J. V. Sládek v Selských písních.* Česká literatura 4, 1956, str. 136 až 152.

ného z obrazu života, viděl všechno v jedné rovině, nepronikl do hloubky, neobjevil (až na výjimky) nic nového, nevytvořil novou koncepci, nové obrazy, nové žánry.

Závěrem

Selské písně a České znělky, Písně smuteční, obě ohlasové sbírky, České písně a Nové selské písně spadají do tvůrčího období, v němž autor fakticky navázal na svoje ruchovské počátky, usiluje o národní a lidový tón a vzdaluje se lumírovské estetice.

Na první pohled trvá toto období od konce osmdesátých let do roku 1901 (Písně smuteční), ale toto je ve skutečnosti jen první úsek; celé období končí rokem 1909 (vydáním Nových selských písní).

Sládek totiž mezitím tvoří také „lumírovsky" i „nerudovsky", ale tuto žeň shrnuje až roku 1897 do bohaté knihy V zimním slunci, k níž ve Spisech básnických r. 1907 připojuje epilog původní básnické tvorby Za soumraku.

Můžeme tedy u J. V. Sládka rozeznávat tři linie tvorby: Jedna, v podstatě ruchovská, se uplatňuje na začátku a na konci tvorby; v závěrečném období, kdy nemůže mít ruchovských společenských opor, přimyká se k linii Bartošovy „národní" školy.

V jistém (středním) rozmezí povznáší se ruchovská linie do úrovně nerudovské a svědčí o tom, že Sládek byl nejvýznačnějším žákem Nerudovým, který neulpěl na pouhém epigonství.

Třetí linii představuje metoda lumírovská. Ve skutečnosti je to příklon a obdiv k Vrchlickému (někdy jen deklarativní či protektorský), který se uplatňuje ve střední části díla (původního) a v překladatelské tvorbě, přičemž ani zde Sládek nepozbyl zcela své osobitosti.

J. V. Sládek usiloval o syntézu obou hlavních linií, a to pravděpodobně pod vlivem Jana Nerudy, který na závěr bojů Osvěty a Lumíra prohlásil, že oba směry (národní a světový) se nevylučují a mohou existovat paralelně vedle sebe (tj. jeden a týž autor může tvořit oběma metodami nebo jedni spisovatelé mohou psát „národně" a druzí „světově").